

UPLATNENIE ĽUDSKO-PRÁVNEJ PROBLEMATIKY AKO PRIEREZOVEJ TÉMY VO VÝUČBE GEOGRAFIE

Katarína Čižmárová

UMB Banská Bystrica, Pedagogická fakulta, Ružová 13,

974 01 Banská Bystrica

katarina.cizmarova@umb.sk

Abstrakt.

Problematika výchovy k lidským právům je ve Slovenské republice explicitně zastoupena ve vzdělávacích oblastech Člověk a společnost a Člověk a hodnoty. Obsah vzdělávací oblasti Člověk a společnost se realizuje ve více vzdělávacích předmětech, kam patří i geografie. Je to právě geografie, která může poskytnout cestu k integrálnímu vidění světa ve vzájemných souvislostech. Jako disciplína syntetizující poznatky o jevech přírodní, humánní a technické povahy má sama charakter integrálního předmětu. Výchova a vzdělávání v této vzdělávací oblasti směřuje k vytváření klíčových kompetencí tím, že žáky vede k orientaci v čase a prostoru, získávání základních znalostí, schopností a dovedností o Slovenské republice jako části Země a o Zemi jako celku, porozumění proměnám, které podmiňuje člověk, porozumění a rozvíjení čtení a interpretace obrázků, fotografií, grafů, tabulek, průřezových schémat a diagramů jako prostředků geografie, rozvíjení podnikatelských dovedností, zpracováním projektů, zvládnutí běžných situací v osobním i občanském životě, nacházení vlastního místa a postavení ve společnosti, získávání orientace v aktuálním veřejném životě doma i ve světě, pochopení podstaty demokracie, práv a povinností občanů, jak rozeznat protiprávní jednání a uvědomění si jeho důsledků, kultivovanému vyjadřování vlastních myšlenek, názorů, postojů a jejich hájení, úctě k vlastnímu národu i k jiným národům a národnostem, pochopení a respektování kulturních, náboženských a jiných odlišností lidí a společenství, budování kladného vztahu ke všem humánním a demokratickým hodnotám.

Klíčová slova: lidská práva, geografické vzdělávání, demokratické hodnoty

1. Úvod

Ľudské práva možno charakterizovať ako základné práva a slobody, ktoré patria každému človeku od narodenia bez ohľadu na jeho rasu, pohlavie, etnickú, národnostnú alebo štátnu príslušnosť. Sú neodňateľné (nikoho nemožno týchto práv pozbaviť), nescudziteľné (nemožno ich previesť na iného), nepremlčateľné (nepodliehajú premlčaniu, a teda ich trvanie je počas života človeka časovo neobmedzené) a nezrušiteľné (existujú nezávisle od vôle zákonodarcu, ktorý ich uznáva, ale nemôže ich zrušiť). Ľudské práva pritom nie sú len etickými a morálnymi princípmi, ale ich dodržiavanie a efektívna ochrana patrí k základným črtám každého demokratického a právneho štátu. Z historického hľadiska mali pre formovanie ľudských práv význam viaceré dokumenty, medzi ktoré patrí najmä anglická Magna Charta Libertatum z roku 1215, uhorská Zlatá bula z roku 1222, anglický Habeas Corpus Act z roku 1679 a anglická Listina práv (Bill of Rights) z roku 1689.

Ideál ľudských práv univerzálneho charakteru, ktorý má svoj pôvod v prirodzenoprávnej náuke, sa však dostal do popredia až v období osvietenstva. Rozhodujúci význam pre zakotvenie ľudských práv mala Deklarácia práv človeka a občana prijatá francúzskym Ústavodarným národným zhromaždením v roku 1789. Táto deklarácia odmietla stavovské rozdelenie spoločnosti a deklarovala rovnosť všetkých ľudí pred zákonom, čím otvorila cestu k zrušeniu privilégií viažucich sa k stavovskej príslušnosti a zamedzeniu diskriminácie.

Pre zakotvenie ľudských práv a slobôd v povojnovej Európe mala rozhodujúci význam Všeobecná deklarácia ľudských práv prijatá Valným zhromaždením Organizácie spojených národov v roku 1948, ktorá je všeobecným katalógom ľudských práv. Hoci nie je právne záväzným dokumentom, považuje sa jeden zo základných prvkov medzinárodného obyčajového práva. Pre ochranu ľudských práv v európskom priestore má rozhodujúci význam Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd podpísaný pod záštitou Rady Európy v roku 1950 v Ríme.

V roku 1966 boli na pôde Organizácie spojených národov podpísané dve medzinárodné zmluvy týkajúce sa ľudských práv: Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, ktorý upravuje ľudské práva prvej generácie, a Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, ktorého predmetom sú ľudské práva druhej generácie. Oba dohovory začali platiť v roku 1976 a zaväzujú tie štáty, ktoré ich ratifikovali. Z mnohých dokumentov upravujúcich špecifické oblasti ľudských práv možno spomenúť napríklad Európsku sociálnu chartu z roku 1961, Dohovor o zrušení všetkých foriem rasovej diskriminácie z roku 1965 a Dohovor o právach dieťaťa z roku 1980.

V právnom poriadku Slovenskej republiky je základom právnej úpravy ľudských práv Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. a ústavný zákon č. 23/1991 Zb., ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd ako ústavný zákon Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. Tento systém právnej úpravy ľudských práv dopĺňajú početné medzinárodné zmluvy. Význam ľudských práv pre Európsku úniu zdôraznilo prijatie Charty základných práv Európskej únie v roku 2000.

2. Systém ochrany ľudských práv

Globálny systém ochrany ľudských práv je založený na činnosti Organizácie spojených národov, ktorá vyvíja v celosvetovom meradle najintenzívnejšiu činnosť smerujúcu k zabezpečeniu ich ochrany. Organizácia spojených národov vytvorila súbor právnych nástrojov na ochranu ľudských práv, ktorého základom je Charta Organizácie spojených národov z roku 1945 a Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948. Tento súbor právnych nástrojov v súčasnosti zahŕňa množstvo dohovorov a deklarácií upravujúcich ochranu ľudských práv v špecifických oblastiach (práva detí, žien, menšín, migrujúcich pracovníkov a mnohé iné). Okrem všeobecných orgánov Organizácie spojených národov sú do ochrany ľudských práv zapojené aj špecializované orgány, ako je Rada pre ľudské práva a Vysoký komisár Organizácie spojených národov pre ľudské práva, a ďalšie orgány zriadené na základe jednotlivých zmlúv na ochranu ľudských práv (Výbor pre práva dieťaťa, Výbor pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva a iné). Tieto osobitné orgány zabezpečujú monitorovanie dodržiavania zmluvných záväzkov signatárov vyplývajúcich z konkrétnych zmlúv o ochrane ľudských práv. Dodržiavanie ľudských práv zabezpečujú aj mimozmluvné mechanizmy, medzi ktoré patrí činnosť špeciálnych spravodajcov, zástupcov, expertov a pracovných skupín Organizácie spojených národov.

Základom európskeho systému ochrany ľudských práv je činnosť Rady Európy, ktorá vznikla v roku 1949. Pod záštitou Rady Európy bol v roku 1950 podpísaný Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, ktorý bol neskôr doplnený dodatkovými protokolmi.

Tento dohovor vytvoril štandard ochrany ľudských práv v štátoch, ktoré sú členmi Rady Európy. Rešpektovanie dohovoru zabezpečuje Európsky súd pre ľudské práva so sídlom v Štrasburgu, na ktorý sa môžu po vyčerpaní vnútroštátnych prostriedkov nápravy obrátiť aj jednotlivci, ktorí namietajú porušenie svojich základných práv a slobôd garantovaných dohovorom. Všeobecná ochrana ľudských práv v Európe je teda v prvom rade doménou Rady Európy a Európskeho súdu pre ľudské práva. Pokiaľ ide o Európske spoločenstvá a Európsku úniu, hoci sa Európske spoločenstvá spočiatku sústredili na ekonomické integračné ciele, Súdny dvor Európskych spoločenstiev vo svojej judikatúre uznal základné práva a slobody za základné zásady komunitárneho práva, ktoré sú spoločné všetkým členským štátom. Formálne vyjadrenie ľudských práv na pôde Európskej únie priniesla až Zmluva o Európskej únii z roku 1992 a Charta základných práv Európskej únie z roku 2000, ktorá sa má stať podľa Lisabonskej zmluvy z roku 2007 súčasťou primárneho komunitárneho práva. Osobitným orgánom Európskej únie v oblasti ochrany ľudských práv je od roku 2007 Agentúra Európskej únie pre ľudské práva so sídlom vo Viedni.

Ochrana ľudských práv v Severnej a Južnej Amerike sa sústreďuje na pôde Organizácie amerických štátov so sídlom vo Washingtone, D.C. Právny rámec ľudskoprávnej ochrany na americkom kontinente je tvorený Chartou Organizácie amerických štátov z roku 1948, Americkou deklaráciou práv a povinností človeka z roku 1948 a Americkým dohovorom o ľudských právach z roku 1969. Základnými prvkami amerického inštitucionálneho systému ochrany ľudských práv je Medziamerická komisia pre ľudské práva a Medziamerický súd pre ľudské práva. Medziamerická komisia pre ľudské práva, ktorá vznikla v roku 1959 a sídli vo Washingtone, D.C., prešetruje individuálne sťažnosti pre porušenie ľudských práv a postupuje ich Medziamerickému súdu pre ľudské práva so sídlom v kostarickom San José. Úlohou tohto súdu, ktorý vznikol v roku 1979, je rozhodovať o sťažnostiach pre porušenie ľudských práv, ktoré mu postúpi Medziamerická komisia pre ľudské práva po neúspešnosti mimosúdnej nápravy alebo členský štát, a poskytovať výklad právnych nástrojov na podnet členských štátov alebo orgánov Organizácie amerických štátov. Na rozdiel od európskeho systému ochrany ľudských práv nemožno adresovať individuálnu sťažnosť priamo súdu, ale len Medziamerickej komisii pre ľudské práva. Súdna ochrana poskytovaná Medziamerickým súdom pre ľudské práva je teda na rozdiel od európskeho systému nástrojom ochrany ultima ratio.

Ochrana ľudských práv na africkom kontinente sa sústreďuje na pôde Africkej únie, ktorá v roku 2002 nahradila Organizáciu africkej jednoty. Základným právnym nástrojom ochrany ľudských práv v Afrike je Africká charta ľudských práv a práv národov z roku 1981. Ochranu ľudských práv zabezpečuje Africká komisia pre ľudské práva a práva národov, ktorá vznikla v roku 1986 a sídli v gambijskom Banjule. Táto komisia je kvázisúdny orgánom, ktorý prešetruje individuálne sťažnosti pre porušenie charty a poskytuje výklad ustanovení charty. V roku 2004 formálne vznikol aj Africký súd pre ľudské práva a práva národov. Tento súd má však začať pôsobiť až ako súčasť Afrického súdneho dvora, ktorý má byť základným súdnym orgánom Africkej únie a sídliť v tanzánskej Arushi. Súčasťou tohto novovytvoreného súdneho dvora má byť osobitná komora pre ľudské práva.

V Ázii nejestvuje jednotný inštitucionálny systém ochrany ľudských práv podobný európskemu, americkému alebo africkému systému. Väčšina ázijských štátov je skeptická, pokiaľ ide o vytvorenie ázijského alebo ázijsko-tichomorského formálneho systému ochrany ľudských práv. Pre Áziu sú totiž charakteristické značné historické, kultúrne, náboženské a politické rozdiely. Preto iniciatívy v oblasti ochrany ľudských práv zostávajú na regionálnej úrovni. Mnohé organizácie ochrany ľudských práv v Ázii pôsobia na báze dobrovoľnosti.

Významnými regionálnymi organizáciami sú najmä Ázijské fórum pre ľudské práva a rozvoj s regionálnym sídlom v Bangkoku, ktoré vzniklo v roku 1991, a Juhoázijské fórum pre ľudské práva, ktoré vzniklo v roku 1990. Uvedené fóra združujú lokálne, regionálne a medzinárodné organizácie pôsobiace v oblasti ochrany ľudských práv na ázijskom kontinente. Ochranou ľudských práv v Ázii sa zaoberá Ázijská komisia pre ľudské práva, ktorá má sídlo v Hongkongu. Komisiu založili v roku 1986 právnici a aktivisti v oblasti ľudských práv. Ide o nezávislú mimovládnu organizáciu, ktorej cieľom je zvýšiť informovanosť o ľudských právach v Ázii, poukázať na ich porušovanie a zabezpečiť nápravu. Táto komisia sa podieľala na príprave Ázijskej charty ľudských práv, ktorá bola deklarovaná v roku 1998 v juhokórejskom Kwangju. Ďalšou mimovládnu organizáciou, ktorá pôsobí v oblasti ochrany ľudských práv v Ázii, je Ázijské centrum pre ľudské práva so sídlom v indickom Naí Dillí. Toto centrum sa sústreďuje na oblasť Indie, Srí Lanky, Bangladéša, Nepálu a Filipín.

3. Generácie ľudských práv

Ľudské práva sa spravidla členia na tri generácie. Toto členenie vyjadruje nielen podstatu a znaky jednotlivých typov ľudských práv, ale aj historickú genézu ich vzniku. Prvá generácia ľudských práv zahŕňa občianske a politické práva. Sú to práva, ktoré sa týkajú slobody jednotlivca a jeho účasti na politickom živote. Dodržiavanie občianskych práv štát zabezpečí najmä tým, že nebude jednotlivca v týchto právach obmedzovať (v Jellinkovej klasifikácii status negativus). Na realizáciu politických práv je však nevyhnutná iniciatíva občanov (v Jellinkovej klasifikácii status activus). Práva prvej generácie boli po prvýkrát všeobecne deklarované vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z roku 1948. Sú obsiahnuté v článkoch 3 až 21 Všeobecnej deklarácie ľudských práv a v Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach z roku 1966.

Druhú generáciu ľudských práv tvoria hospodárske, sociálne a kultúrne práva. Tieto práva sa týkajú rovnakých podmienok a rovnakého zaobchádzania a súvisia s realizáciou ekonomických a sociálnych úloh štátu. Štáty ich začali uznávať po prvej svetovej vojne. Na rozdiel od prvej generácie ľudských práv, na zabezpečenie dodržiavania práv druhej generácie je nevyhnutná činnosť štátu (podľa Jellinkovej klasifikácie status positivus). Rovnako ako prvá generácia ľudských práv, aj práva druhej generácie sú upravené vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z roku 1948 (články 22 až 27), ako aj v osobitom Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach z roku 1966. Medzi ľudské práva druhej generácie možno zaradiť najmä tieto práva:

Tretia generácia ľudských práv predstavuje práva, ktoré prekračujú rámec prvej a druhej generácie, a zahŕňa pomerne široký okruh práv, ktoré možno charakterizovať ako práva solidarity. Zabezpečenie dodržiavania týchto práv si vyžaduje určitú formu účasti a spolupráce viacerých jednotlivcov a štátov. Realizácia týchto práv presahuje štátne hranice a mnohokrát aj hranice regiónov či kontinentov. Suverenita štátov, kontroverzná povaha týchto práv a rozdielne ekonomické podmienky v rôznych štátoch sú však prekážkou zakotvenia týchto práv v medzinárodných zmluvách. Preto sú práva tretej generácie obsiahnuté iba v nezáväzných dokumentoch, ako je Deklarácia Konferencie Organizácie spojených národov o životnom prostredí človeka (štokholmská deklarácia) z roku 1972 a Deklarácia z Ria de Janeira o životnom prostredí a rozvoji z roku 1992.

4. Geografické vzdelávanie a prierezová téma Ľudské práva

Problematika výchovy k ľudským právam je v SR explicitne zastúpená vo vzdelávacích oblastiach Človek a spoločnosť a Človek a hodnoty. Obsah vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť sa realizuje vo viacerých vzdelávacích predmetoch, kam patrí aj geografia. Je to práve geografia, ktorá môže poskytnúť cestu k integrálnemu videniu sveta vo vzájomných súvislostiach. Ako disciplína syntetizujúca poznatky o javoch prírodnej, humanitnej a technickej povahy má sama charakter integrálneho predmetu. Vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť z hľadiska skúmanej témy je najdôležitejšou vzdelávacou oblasťou, jej hlavnou funkciou je rozvíjať u žiakov aktívny prístup k reflektovaniu minulej a súčasnej spoločenskej skutočnosti z miestnej, regionálnej, celoslovenskej, európskej a celosvetovej perspektívy.

Prostredníctvom vzdelávacej oblasti sa žiaci zoznamujú s najvýznamnejšími geografickými a spoločenskými procesmi a javmi, ktoré sa premietajú do každodenného života a naučia sa vnímať svet komplexne. Učia sa o minulosti svojho národa a národov Európy a sveta, poznávajú prírodné aj spoločenské charakteristiky svojej vlasti a regiónov sveta, čo vplýva na utváranie pozitívnych postojov. Žiaci sa oboznamujú so spôsobom života a tradíciami ľudí v rôznych častiach sveta, so svetom detí i dospelých, osvojujú si pravidlá a normy správania. Učia sa orientovať v čase a priestore a pochopiť vlastné miesto a úlohu v spoločnosti. Získavajú vzťah k vlasti a súčasne rozvíjajú a upevňujú si vedomie príslušnosti k európskemu civilizáčnemu a kultúrnemu prostrediu.

Veľmi dôležitou súčasťou vzdelávania v tejto oblasti je prevencia rasistických, xenofóbnych a extrémistických postojov, výchova k tolerancii a rešpektovaniu ľudských práv, k rovnosti mužov a žien a výchova k úcte k prírodnému a kultúrnemu prostrediu, aby žiaci rozpoznávali protiprávne konanie a uvedomili si jeho dôsledky, pochopili a rešpektovali kultúrne, náboženské a iné odlišnosti ľudí a spoločností, poznali ľudské práva a slobody a vedeli si ich uplatniť a budovali si kladný vzťah ku všetkým humánnym a demokratickým hodnotám.

Výchova a vzdelávanie v tejto vzdelávacej oblasti smeruje k vytváraniu kľúčových kompetencií tým, že žiakov vedie k orientácii v čase a priestore, získavaniu základných vedomostí, schopností a zručností o Slovenskej republike ako časti Zeme a o Zemi ako celku, porozumeniu premenám v krajine, ktoré podmieňuje človek, porozumeniu a rozvíjaniu čítania a interpretácie obrázkov, fotografií, grafov, tabuliek, prierezových schém a diagramov ako prostriedkov geografie, rozvíjaniu podnikateľských zručností spracúvaním projektov, zvládnutiu bežných situácií v osobnom i občianskom živote, nachádzaniu vlastného miesta a postavenia v spoločnosti, získavaniu orientácie v aktuálnom verejnom živote Slovenskej republiky i vo svete, pochopeniu podstaty demokracie, práv a povinností občanov, rozpoznávaní protiprávneho konania a uvedomení si jeho dôsledkov, kultivovanému vyjadrovaniu vlastných myšlienok, názorov, postojov a ich obhajovaniu, úcte k vlastnému národu i k iným národom a národnostiam, pochopeniu a rešpektovaniu kultúrnych, náboženských a iných odlišností ľudí a spoločností, budovaniu kladného vzťahu ku všetkým humánnym a demokratickým hodnotám. Jedným z hlavných učebných cieľov geografického vzdelávania je poznanie podstaty príčin a dôvodov, ktoré spôsobili a často stále podmieňujú mimoriadnu rôznorodosť a rozmanitosť obyvateľstva jednotlivých krajín. Každé miesto na Zemi je osobité. Od iných sa odlišuje typickým podnebí, rastlinstvom, živočíšstvom, ale najmä obyvateľmi s vlastným jazykom, kultúrou, náboženským presvedčením a spôsobom života. Nerešpektovanie, či popieranie základných princípov demokracie a občianskych slobôd často končí vojnovými konfliktami s globálnymi dôsledkami.

Geografia zohráva v tomto smere nezastupiteľnú úlohu. Zdôrazňuje súvislosti a nie vždy jasnú prepojenosť príčin s dôsledkami. Formuje osobnosť mladého človeka upozorňovaním na podobnosť, ale aj zvláštnosti popisovaných regiónov, ich osobitosť v kontexte Európy, či sveta. Téma významu rešpektovania univerzálnych ľudských práv je v jednotlivých učebných prvkoch geografického učiva zahrnutá najmä v tematických celkoch, ktoré sa venujú humánnej geografii (napr. vývoj, rozmiestnenie a pohyb obyvateľstva, Náboženstvá sveta, Politická mapa sveta) a charakteristike jednotlivých regiónov sveta. Práve témy zaradené do obsahu výučby v 6. až 9. ročníku základnej školy, 2. a 3. ročníku gymnázia, ktoré sa venujú regionálnej geografii sveta a Slovenska, poskytujú množstvo príležitostí a námetov pre odborne vedenú diskusiu k problematike rozdielneho chápania termínu ľudské práva.

Od žiakov sa vyžaduje, aby zaujali postoj k závažným problémom vybraných regiónov, vysvetlili príčiny častých národnostných a náboženských sporov, dlhodobého napätia a vojnových konfliktov medzi niektorými národmi a krajinami, zdôvodnili veľké rozdiely v hospodárskej vyspelosti štátov a jej regiónov, ktoré spôsobujú masové sťahovanie obyvateľstva za lepšími životnými podmienkami. K uvedeným problémom sa vymedzujú jednotlivé učebné ciele a požiadavky v inovovaných vzdelávacích štandardoch. V porovnaní so vzdelávacími štandardami po roku 2008 sú v tomto zmysle výraznejšie zastúpené.

Všeobecne ciele zdôrazňujú vytváranie a prehľbovanie európskeho povedomia žiakov, vytváranie schopností aktívne sa zapojiť do života v spoločnosti, vytváranie občiansky a historicky správnej orientácie v oblasti života komunity, národa a európskej spoločnosti, sprostredkovanie historicky vzniknutej kultúry spoločnosti, schopnosť využitia psychologických, sociologických, filozofických poznatkov v reálnej praxi, pri hľadaní si uplatnenia v práci a spoločenskom živote. Základom je uchovanie a rozvíjanie národnej, kultúrnej identity, vzťah ku kultúrnemu dedičstvu. Zároveň je cieľom výchova kriticky a nezávisle mysliacich občanov. Na základe štúdia žiak vie odlišiť jednotlivé ekonomické systémy sveta, dokáže posúdiť sociálnu rolu a sociálny status jednotlivých sociálnych skupín dokáže sa orientovať v systéme ľudských práv vytvorí si pozitívny, ale objektívny vzťah k demokratickému spoločenskému zriadeniu, vytvorí si pozitívny vzťah k európskej integrácii

a princípom demokracie a vlastenectva, vie vysvetliť príčiny globalizácie, neokolonializmu a ekologických problémov ľudstva vysvetlí základné princípy existencie medzinárodných a celosvetových organizácií, uvedomuje si dôležitosť pozitívneho vzťahu k menšinám a vie charakterizovať a aktívne pristupovať k riešeniu negatív v oblasti rasovej, náboženskej a sexuálnej diskriminácie aktívne vystupuje proti xenofóbii a pokusom o akúkoľvek diskrimináciu ľudí.

Geografické vzdelávanie podporuje poznanie základov umenia, kultúry, vzdelanosti, vedy a techniky a spoločenského života slovenského a európskeho kultúrneho priestoru a zachovávanie národnej, jazykovej a kultúrnej identity, analyzovať problematiku ľudských práv v kontexte problematiky holokaustu, apartheidu, rasovej segregácie, xenofóbie, schopnosť analyzovať a definovať porušovanie politických a občianskych práv v totalitných spoločnostiach, vytvorenie si otvoreného vzťahu bez predsudkov k iným ľuďom a kultúram. Získaním vedomostí z problematiky „života v globálnej spoločnosti“, spoločenských, hospodárskych a politických procesov vytvorí jednu z báz „všeobecného prehľadu“, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou života ľudí. V geografii SR získa schopnosť orientovať sa v politickom systéme SR a dokáže vymenovať najdôležitejšie charakteristiky a právomoci jednotlivých zložiek štátnej moci. V charakteristike predmetu geografia sa uvádza: „...V súvislosti s európskou integráciou je potrebné, aby žiaci mali poznatky o historických, geografických a kultúrnych danostiach regiónov... Prostredníctvom geografie žiaci získajú schopnosť rozpoznať a pochopiť význam tolerancie a úcty k iným národom.

Čiastkovou kompetenciou predmetu je: viesť žiakov k vnímaniu odlišností medzi jednotlivými národmi, kultúrami a náboženstvami a v konečnom dôsledku k odmietavému postojom k intolerancii, xenofóbii a násiliu. Spoznávanie kultúr a zvykov obyvateľov rôznych štátov sveta, ktoré vedie k akceptácii ich spôsobu života.

Príkladom je téma dodržiavania, resp. porušovania ľudských práv napr. v učive o krajinách tretieho sveta. Pojem „tretí svet“ chápeme hlavne z ekonomického hľadiska ako najmenej rozvinuté krajiny na svete. Klopfer (1994, s. 55) člení tretí svet na ďalšie dve podskupiny: „štvrtý svet“ - do ktorého zahŕňa najchudobnejšie krajiny sveta, s vysokou mierou analfabetizmu a slabým rastom hrubého domáceho produktu krajiny; ale aj tzv. „prahové krajiny“. Prahové krajiny sú tie krajiny tretieho sveta, v ktorých hrubý domáci produkt je väčší ako v krajinách štvrtého sveta, a stoja ako keby na prahu priemyselných štátov. Ich hlavným zdrojom je priemysel, tvorí až 30 % ekonomiky krajiny. V chudobných krajinách sveta sú to najmä deti, ktoré sú veľmi často považované za prostriedok, ako zabezpečiť lacnú pracovnú silu v krajine, hlavne aj v dôsledku nízkeho veku dožitia populácie v tretích krajinách.

V Afrike je však chudoba oveľa horšia ako vo vyspelých krajinách sveta. Títo ľudia žijú často v nevyhovujúcich hygienických podmienkach, dosť často bez prístupu k pitnej vode, čo prináša rôzne choroby a epidémie. Sú chudobní a aby si zabezpečili aspoň minimálny životný štandard, tak vo väčšine prípadov ženy chodia prať a upratovať v rodinách strednej spoločenskej triedy (novodobé služobníctvo); muži sa snažia nájsť si akúkoľvek prácu, ktorú ponúkajú poľnohospodárske plantáže alebo fabriky a deti často chodia žobrať alebo pracujú na plantážach a fabrikách, ale ponúkajú aj svoje telo v sexuálnych službách. Prístup ku vzdelaniu a základnej zdravotníckej starostlivosti je do veľkej miery obmedzený. Tieto krajiny sa nachádzajú vo väčšine prípadov v suchých oblastiach sveta a majú výrazný problém s hladomorom a suchom. Milióny ľudí na svete každoročne umrie v dôsledku hladomoru a chorôb. V Afrike môžeme pomenovať 7 hlavných príčin chudoby. Predovšetkým ide o sociálne vylúčenie znevýhodnených sociálnych skupín obyvateľstva (ženy, deti – hlavne dievčatá). Ďalšou príčinou je tzv. slabé zdravie – v Afrike je veľmi zlá zdravotnícka infraštruktúra, je málo zdravotníckeho personálu, vysoké ceny liekov a nemocnice sú väčšinou len vo veľkých mestách. Ďalej africkú oblasť trápi vysoká miera chorobnosti obyvateľstva – malária, tuberkulóza, AIDS, podvýživa a vodou prenášané choroby.

Tretou príčinou chudoby v Afrike je nedostatok ekonomických príležitostí – krajiny uplatňujú nesprávnu monetárnu a fiškálnu politiku. Krajiny sú silne zadlžené a majú vysokú infláciu a deficit. To spôsobuje, že krajiny spolu aj s nízkou mierou vzdelanosti, sú pre zahraničných investorov neatraktívne. Ďalším negatívnym prvkom príčiny chudoby je aj zlé spravovanie verejných zdrojov. V mnohých afrických krajinách sa uplatňujú prvky rodinkárstva a korupcie – predovšetkým vo vysokých štátnych funkciách. Veľmi často sú africké krajiny zmietané aj ozbrojenými konfliktami – ako hlavnou príčinou sú to nerastné suroviny a bohatstvo krajiny (ropa, pôda, voda, drahé kamene). K negatívom chudoby patria aj klimatické zmeny – v poslednom desaťročí sa veľmi často vyskytujú intenzívne dažde a suchá, ktoré menia ráz krajiny a prispievajú k chudobe. Posledným významným činiteľom ovplyvňujúcim chudobu afrických krajín je aj prístup vyspelých krajín sveta. Hlavne európske koloniálne veľmoci – Veľká Británia, Francúzsko, Španielsko a Portugalsko sa zmocnili mnohých afrických krajín v minulosti, pričom umelo vytvorili hranice štátov, čo vyvoláva etnické konflikty.

Detské práva formou detskej práce sú zneužívané na plantážach (zber čaju, kakaa, kávy a bavlny). Jedná sa o oblasti Afriky (Kamerun, Ghana, Pobrežie slonoviny, Nigéria, Tanzánia), v Ázii (hlavne India) a v Haiti. V Indii pri zbere čajových listov sú dosť často zneužívané deti ako pracovná sila, pričom pracujú od veku 12-tich rokov. Zárobky detí sa túto prácu sú polovičné voči dospelým pracujúcim. Okrem čajových plantáží, deti pracujú aj na bavlníkových plantážach, kde pracuje až 450 000 detí vo veľmi nízkom veku (6 až 14 rokov). Deti pracujú aj pri zbere kakaových bôbov, kde ich pracuje okolo 145 000. Ich prácou je čistenie poľa mačetai. Pracujú v nevyhovujúcich pracovných podmienkach, dosť často až 10 až 12 hodín denne. Dosť často sú bité a hladné. Okrem nich pracuje 153 000 detí na plantážach v boji proti škodcom a burine. V Tanzánii deti pracujú na kávových plantážach vo veku 10 až 13 rokov, z čoho väčšina detí je ženského pohlavia. V Haiti deti pracujú na ryžových poliach (viď obrázok) vo veľmi nevyhovujúcich pracovných podmienkach. Okrem toho deti pracujú aj v iných častiach sveta veľmi ťažko a sú dosť často ponižované a týrané. Vo svete pracuje, na základe údajov UNICEF-u a Medzinárodnej organizácie práce, až 215 miliónov detí (údaje z roku 2008), z toho až 48 miliónov detí pracuje práve v „subsaharskej“ oblasti.

Ďalšie fakty nielen o detskej práci: - 70 % detí pracuje v poľnohospodárstve; - 126 mil. detí pracuje v nebezpečných povolaniach, napr. v baniach, s chemikáliami, obsluha nebezpečných strojov (cca 22 000 detí zomrie ročne v súvislosti s pracovným úrazom); - 127 milióna detí pracuje v nízkom veku (vo veku 5 – 14 rokov) – najmä v Ázii a Tichomorskej oblasti; - každé štvrté dieťa pracuje vo veku 5 – 14 rokov: - 8 z 21 narodených detí pracuje v Afrike, - 12 z 55 narodených pracuje v Ázii, - 1 z 8 detí pracuje v Južnej Amerike; - väčšina detí pracuje nelegálne bez akéhokoľvek poistenia (zdravotné, sociálne, úrazové) a väčšinou pracujú vidiecke a najchudobnejšie deti; - v ekonomických činnostiach pracujú prevažne chlapci, dievčatá pracujú zväčša v domácnostiach; - v rozvojových krajinách žije v chudobe každé tretie dieťa; - vek piatich rokov nedosiahne vo svete každé dvanásť dieťa, úmrtie spôsobujú najmä choroby; - zo 100 detí na svete sa narodí: - 55 v Ázii (najviac v Indii a Číne), - 16 v rovníkovej Afrike, - 8 v Južnej Amerike a karibskej oblasti, - 8 v rozvinutých krajinách (Západná Európa, USA, Kanada, Izrael, Japonsko, Austrália a Nový Zéland), - 7 na Strednom Východe a v Severnej Afrike, - 6 detí sa narodí v strednej a východnej Európe, Pobaltských krajinách a v Ruskej federácii; - 27 detí nie je očkovaných proti nebezpečným chorobám; - 32 detí trpí podvýživou v rannom detstve (prvých 5 rokov života); - 18 detí nemá prístup ku kvalitnej a nezávadnej pitnej vode, pričom 39 detí žije bez sociálnych zariadení; - 18 detí (11 dievčat) nechodí do školy; 25 detí, ktoré začali chodiť do školy ju skončili skôr ako nastúpili do piateho ročníka; - 17 detí (11 dievčat) je negramotných; - priemerná dĺžka života vo svete: - celosvetový priemer dožitia je vek 64 rokov, - v rozvinutých krajinách – 78 rokov, - v krajinách postihnutých chorobou AIDS – 58 rokov (v Botswane, Malawi, Mozambiku, Rwande, Zambii a Zimbabwe – len 43 rokov).

V obsahu vyučovacieho predmetu Geografia môžeme problematiku ľudskoprávných tém nenásilne prezentovať žiakom každého ročníka, primerane veku, najmä v týchto vyučovacích okruhoch:

- Poznávame a objavujeme Zem (5. ročník)
- Regionálna geografia sveta (6., 7., 9. ročník)
- Geografia Slovenska (8. ročník)

5. Realizácia ľudsko-právnych prierezových tém cez výchovno-vzdelávacie ciele

Kognitívne ciele a zručnosti

Žiak vie:

- odlišiť jednotlivé ekonomické systémy sveta, dokáže posúdiť sociálnu rolu a sociálny status jednotlivých sociálnych skupín, dokáže sa orientovať v systéme ľudských práv vytvorí si pozitívny, ale objektívny vzťah k demokratickému spoločenskému zriadeniu

- vytvorí si pozitívny vzťah k európskej integrácii a princípom demokracie a vlastenectva

- vysvetlí príčiny globalizácie, neokolonializmu a ekologických problémov ľudstva vysvetlí základné princípy existencie medzinárodných a celosvetových organizácií, uvedomuje si dôležitosť pozitívneho vzťahu k menšinám a vie charakterizovať a aktívne pristupovať k riešeniu negatív v oblasti rasovej, náboženskej a sexuálnej diskriminácie aktívne vystupuje proti xenofóbii a pokusom o akúkoľvek diskrimináciu ľudí.

Poznaním základov umenia, kultúry, vzdelanosti, vedy a techniky a spoločenského života slovenského a európskeho kultúrneho priestoru a zachovávanie národnej, jazykovej a kultúrnej identity, dokáže analyzovať problematiku ľudských práv v kontexte problematiky holokaustu, apartheidu, rasovej segregácie, xenofóbie, schopnosť analyzovať a definovať porušovanie politických a občianskych práv v totalitných spoločnostiach, vytvorí si otvorený vzťah bez predsudkov k iným ľuďom a kultúram.

Získaním vedomostí z problematiky „života v globálnej spoločnosti“, spoločenských, hospodárskych a politických procesov dokáže si vytvoríť jednu z báz „všeobecného prehľadu“, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou života ľudí. V geografii SR sa vie orientovať v politickom systéme SR a dokáže vymenovať najdôležitejšie charakteristiky a právomoci jednotlivých zložiek štátnej moci.

Afektívne ciele

Žiak si vytvára a prehľbuje globálne a európske povedomie, vytvára pozitívne postoje k aktívnemu životu v spoločnosti, vytvára si správnu orientáciu v oblasti života komunity, národa a spoločnosti. Učí sa tolerancii a akceptácii seba a druhých, rešpektuje inakosť druhých. Základom je rozvíjanie národnej, kultúrnej identity, pozitívny vzťah ku kultúrnemu dedičstvu. Zároveň je cieľom výchova kriticky a nezávisle mysliacich občanov. Žiaci sa zoznamujú s najvýznamnejšími geografickými a spoločenskými procesmi a javmi, ktoré sa premietajú do každodenného života a naučia sa vnímať svet komplexne. Učia sa o minulosti svojho národa a národov Európy a sveta, poznávajú prírodné aj spoločenské charakteristiky svojej vlasti a regiónov sveta, čo vplýva na utváranie pozitívnych postojov. Žiaci sa oboznamujú so spôsobom života, kultúrou a tradíciami života ľudí v rôznych častiach sveta, so svetom detí i dospelých, osvojujú si pravidlá a normy správania. Učia sa orientovať v čase a priestore a pochopiť vlastné miesto a úlohu v spoločnosti. Získavajú vzťah k vlasti a súčasne rozvíjajú a upevňujú si vedomie príslušnosti k európskemu civilizačnému a kultúrnemu prostrediu.

Odporúčané organizačné formy a metódy

Organizačné formy vyučovania predstavujú organizačné usporiadanie obsahu vyučovania, učebných metód a technických prostriedkov. S úspechom uplatňujeme organizáciu skupinového a kooperatívneho vyučovania, a to najmä pri riešení reálnych problémov spoločnosti a projektov, pri ktorých sa upevňuje vzájomná pozitívna závislosť, interakcia členov skupiny, osobná zodpovednosť, formovanie a využívanie interpersonálnych zručností a reflexia skupinovej činnosti.

Didaktické metódy dynamizujú obsah učenia sa a vyučovania, aktivizujú činnosť žiaka a učiteľa, ovplyvňujú procesúalnu stránku vzťahov medzi učiteľom a žiakom, didakticky dotvárajú obsah učiva. K efektívnym metódam pre tematiku ľudskoprávnej problematiky môžeme zaradiť metódy, ktoré vyžadujú vlastnú aktivitu žiaka, ale aj kooperáciu s inými žiakmi a orientujú sa na prirodzené potreby každého človeka.

Z didaktického aspektu využívame metódy slovné-najmä dialogické (rozhovor, diskusia, dramatizácia), ale aj monologické, napr. rozprávanie. Z psychologického aspektu uprednostňujeme metódy produkčné, ktoré podporujú samostatnosť a tvorivosť žiakov (inscenačné metódy, situačné metódy, hra, spolupráca, brainstorming). Najčastejšie ide o posilňovanie vzájomnej komunikácie prostredníctvom dialógu a diskusie, ktorú vo vyučovaní geografie používame najmä pri riešení nastolenej problematiky. Efektívna je práca vo dvojiciach (vyhľadávanie a spracovanie informácií), práca v skupinách (tvorba a riešenie projektu), hranie rolí s prezentáciou a komunikáciou.

6. Záver (príklady aplikácie ľudskoprávnej témy gender vo vyučovaní geografie)

Predpokladom efektívnej realizácie genderovo citlivého vyučovania je uplatňovanie vhodných vyučovacích foriem (predovšetkým skupinové vyučovanie v heterogénnych skupinách) a metód (kooperatívna výučba, zážitkové metódy, vizuálne komunikačné obsahy, diskusie, kritická reflexia). Z tém vhodných pre geografické vzdelávanie sú to predovšetkým gender a spoločnosť, gender a trh práce, gender a ľudské práva, gender a jazyk, gender a náboženstvo a gender a globálne problémy.

6.1 Poznávame a objavujeme Zem

Výkonový štandard: Poznať významných cestovateľov a objaviteľov Zeme, pochopiť rôznorodosť obyvateľstva na Zemi.

Obsahový štandard: Posúdiť život človeka v priestore tvorený vzájomnými vzťahmi medzi prírodou a spoločnosťou. Podmieňuje ho znalosť podmienok, ktoré príroda dáva človeku a ovplyvňuje ho. Zároveň uvedomenie si človeka, ako jedinečnej bytosti, žijúcej na planéte Zem. Zhodnotiť rozmiestnenie obyvateľstva na Zemi, podmienky v jednotlivých častiach Zeme a ich vhodnosť pre život človeka, vzájomné ovplyvňovanie starých a nových kultúr, existenciu rôznych kultúr vedľa seba.

Výchovné ciele: žiak vie oceniť úctu k človeku, dokáže rozvíjať empatiu, vie vzbudiť záujem o kultúru ľudí žijúcich v rôznych oblastiach sveta, porozumieť jej a akceptovať hodnoty iných kultúr pri zachovaní svojej vlastnej identity ako predpoklad kvalitného reagovania na možnú spoluprácu.

Motivácia na tému „Cesty objaviteľov do rôznych častí sveta“ do obsahu geografie pre 5. ročník môžeme doplniť aj ženy objaviteľky, odvážne cestovateľky.

Aktivity detí: napr. čítanie úryvku o cestovateľke Mary Henriette Kingsleyovej a kozmonautkách Valentíne Tereškovovej a Sally Rideovej a následná diskusia.

Otázky, úlohy:

1. Poznáte iné významné vedkyne, ktoré sa zaslúžili o významné objavy?
2. Čo bránilo ženám cestovať v minulosti?

6.2 Regionálna geografia sveta

Výkonový štandard: poznať rôzne typy spoločenských systémov vo svete a uviesť príklady postavenia žien a dievčat v spoločnosti.

Obsahový štandard: poznať politicko-priestorové aspekty pôsobenia žien v spoločnosti a podmienky ich života, dôsledky postupného narúšania tradičných pohľadov na to, čo je súkromné (apolitické) a verejné (politické) v mnohých oblastiach týkajúcich sa života žien (spoločenské uplatnenie, domáce násilie, starostlivosť o deti, rodina atď.).

Výchovné ciele: žiak dokáže prejavíť záujem o problematiku ženských práv, vie porovnať práva detí v rôznych krajinách a vie ich posúdiť so základnými ľudskoprávnymi hodnotami.

Motivácia:

Postavenie ženy v spoločnosti je ešte aj dnes, na začiatku 21. storočia, v niektorých krajinách veľmi ťažké a diskriminačné. Dosiahnuť rovnoprávnosť s mužmi je prakticky nemožné. Stáročné tradície dedené z generácie na generáciu upevňujú prísne dogmy, ktoré sa striktne dodržiavajú. Výnimkou nie je zlé zaobchádzanie, týranie, ťažká práca, bitky, ponižovanie... Akoby toho nebolo dost, aj vraždy mladých žien pre "zachovanie cti rodiny...". Áno, aj tak napr. vyzerá život žien v moslimských krajinách! Rôznorodosť postavenia žien v krajinách moslimského sveta je však veľká. Nájdeme tu právničku v Ankare, odborníčku na počítače v Iráne, učiteľku v Egypte... Ale aj nevzdelanú nomádku v Alžírsku, či západoafrickú jednoduchú moslimskú ženu, ktorá má podobu islamu zmiešanú s prvkami tradičného afrického náboženstva. Rovnako aj tisíce nešťastných mladých dievčat a žien, ktoré sú "odsúdené" celý život slúžiť mužovi bez ďalších zjavnejších práv.

Z aktuálne sledovaných problémov je vhodné zvýrazniť:

– participáciu žien v politike, postavenie žien v ekonomike, deľba práce, prístup k práci, povolaniu, zamestnanosť, bezpečnosť a prevencia násillia, sexualita a postavenie žien, politika feminizmu, pozíciu žien v súčasnej spoločnosti (sociálne a kultúrne aspekty), problémy ženy v každodennom živote (hranica privátneho a verejného)

Aktivity žiakov:

Vyhľadajte na internete krajiny, kde je prezidentom žena! (článok v novinách Forbes-rebríček 100 najmocnejších žien sveta)

Otázky a úlohy:

Ako sa ženy obliekajú v rôznych častiach sveta? (napr. porovnaním fotografií z internetu) Čo máme spoločné, čo rozdielne a prečo?

Vedeli by ste si predstaviť, že by u nás ženy nemohli opustiť svoj dom alebo byt bez súhlasu manžela, partnera? (diskutujte o tom)

Predstavte si, že by dievčatá museli ísť do väzenia za to, že si obliekli rifle alebo šoférovali auto.

6.3 Geografia Slovenska

Výkonový štandard: vedieť pracovať so štatistickým materiálom, poznať štruktúru obyvateľstva Slovenska podľa pohlavia, veku a zamestnanosti, vnímať regionálne rozdiely.

Obsahový štandard: žiak má poznať pozíciu žien v súčasnej slovenskej spoločnosti (sociálne a kultúrne aspekty), problémy ženy v každodennom živote (hranica privátneho a verejného), rozdiely medzi postavením mužov a žien v našej spoločnosti (klady, zápory). Výchovné ciele: žiak dokáže chápať ľudskú identitu, vie rozoznať potreby a prania jednotlivca, dokáže chápať seba v sociálnom kontexte, vie rešpektovať právo na vlastný názor, vie odlíšiť predsudky od faktických skutočností, dokáže diskutovať o problematike postavenia žien v spoločnosti.

Motivácia: profesionálna sféra je jediná, kde slovenské ženy pociťujú voči mužom jednoznačnú diskrimináciu, pocit diskriminácie, či aspoň nespravodlivosti sa prejavuje pri uchádzaní sa o zamestnanie (biologické predurčenie ženy na materstvo je handicap v mladšom veku, skorší nárok na odchod do dôchodku je zasa handicap v zrelom veku), pri finančnom ohodnotení práce, keď za rovnaký výkon zarába muž viac. Stále platí argument o „živiteľovi rodiny“ (stereotypy myslenia), aj v súvislosti s možnosťami kariéry a odborného rastu.

Aktivity detí:

Pomocou ankety zistíte od spolužiakov v triede: Kde pracujú ich rodičia, má niekto mamu vo vedúcej funkcii, aktívnu v politickom živote? Poznáte vo svojom okolí ženu, ktorá má „mužské“ povolanie?

Otázky a úlohy: Vyhľadajte na internete informácie o postavení žien v našej spoločnosti – zamestnanosť, odchod do dôchodku, dĺžka materskej dovolenky apod.

Podobné príklady možno spracovať i na témy etnicita a práva detí.

Poděkování

Príspevek vznikl za podpory projektu APVV-14-0176 „Didaktické prostriedky uľahčujúce implementáciu vybraných prierezových tém do vyučovania etickej výchovy na druhom stupni ZŠ“.

Literatura

AMNESTY INTERNATIONAL (2004): Rozhovor – ženy v islamských krajinách [online]. Dostupné z: www.amnesty.sk/rozhovor-zeny-v-islamskych-krajinach/.

ČAČOVÁ, Z. et al. (2014): Škola, kde práva detí fungujú. Bratislava: Slovenský výbor pre UNICEF [online]. Dostupné na: <https://www.unicef.sk/dokumenty/materialy-na-stiahnutie/skoly/learn/publikacie/skola-kde-prava-deti-funguju.pdf>.

ČTVRTNÍČKOVÁ, D., ALEXOVIČOVÁ, T. (2008): Otvorme dvere ľudským právam. Dostupné na: <http://www.rocepo.sk/downloads/RocMetPrirucky/OtvormeDverekLudskymPravam.pdf>.

GREGUSSOVÁ, M., DROBNÝ, M. (2013): Deti v sieti. eSlovensko: 2013 [online]. Dostupné na: <http://www.zodpovedne.sk/index.php/deti-v-sieti>.

CHARTA ZÁKLADNÝCH PRÁV EURÓPSKEJ ÚNIE (2000): Kapitola 1 – kapitola 7 [online]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:FULL:SK:PDF>.

INFOSTAT (2016): Inštitút informatiky a štatistiky [online]. Dostupné z: www.infostat.sk.

JETOTAK (2016): Postavenie žien v spoločnosti je politická otázka [online]. Dostupné z: www.jetotak.sk/.../postavenie-zien-v-spolocnosti-je-politickou-zalezitost.

KOL. (2006): S každým dieťaťom sa ráta. Bratislava: Slovenský výbor pre UNICEF [online]. Dostupné na: <https://www.unicef.sk/skoly/learn>.

KOLEKTÍV (2016): *Ľudské práva a prosociálna výchova*. Metodická príručka pre učiteľov základných škôl. Banská Bystrica: Belianum UMB, 172 s.

LEITMAN, I., LEITMANOVÁ, M. (2012): Situácia v oblasti ochrany detí pred násilím z pohľadu MVO zameranej na poskytovanie pomoci týraným, zneužívaným a zanedbávaným deťom. [online]. Žilina: Náruč – Pomoc deťom v kríze, 2012. Dostupné na: <http://naruc.sk/situacia-v-oblasti-ochrany-deti-pred-nasilim/>.

LIC (2013): Čierna žena, biela krajina - Waris Dirieová [online]. Dostupné z www.litcentrum.sk/recenzie/cierna-zena-biela-krajina-waris-dirieova.

MAGOVÁ, L., MAGO, Z. (2016): *Výchova k rešpektovaniu ľudských práv a prosociálne aspekty digitálnych hier*. In: *Dot.comm: časopis pre teóriu, výskum a prax*, roč. 3, č.2, s. 50-56.

MONDA (2016): *Ľudské práva* [online]. Dostupné z: <http://monda.eu/sk/modules/rights/1>.

SME (2012): Sally Rideová: Prvá americká astronautka [online]. Dostupné z <http://tech.sme.sk/c/6472732/sally-rideova-prva-americka-astronautka.html#ixzz3yv4wLhET>.

ŠKOVIERA, A. (2009): *Dve tváre jedného sveta - pre základné školy*. Bratislava: Slovenský výbor pre UNICEF [online]. Dostupné na: <https://www.unicef.sk/skoly/learn>.

ŠÚSR (2016): Úvodní stránka [online]. Dostupné z: www.statistics.sk.

VARGOVÁ, D., ĎURAJKOVÁ, D. (2011): *Výchova k ľudským právam v školách*. Bratislava: MPC – Metodicko-pedagogické centrum, 63 s.

ZODPOVEDNE (2016): Najnovšie články [online]. Dostupné z: <http://www.zodpovedne.sk/>.

ŽENSKÝ WEB (2015): *Za lepšie postavenie žien by sa mali zasadiť muži* [online]. Dostupné z: www.zenskyweb.sk/za-lepsie-postavenie-zien-by-sa-mali-zasadiť-muzi.

ŽIVOT V JAPONSKU (2016): Úvod – Japonsko [online]. Dostupné z: www.zivotjaponsku.estranky.sk/.